

Dr. Öğr. Üyesi
İlyas UÇARAmasya Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi,
Siyer-i Nebi ve İslam Tarihi Anabilim Dalı
ilyasucar@gmail.comORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7125-8995>Başvuruda bulundu. Kabul edildi.
Applied Accepted

Eser Geçmişi / Article Past: 08/02/2022 26/02/2022

Araştırma Makalesi

DOI: <http://dx.doi.org/10.21551/jhf.1070338>

Research Paper

Orjinal Makale / Original Paper



Medîne Tarihi'nde Kara Bir Gün: Harre Vak'ası

A Black Day in The History of Medina: Battle of The Harra

Öz

İnsan düşünen bir varlıktır. Düşünme eylemi bu nedenle insanlık tarihinin başlangıcından günümüze tüm toplumların ekonomik, siyasi ve dinî anlayışının oluşmasında en etkili faktördür. Hz. Peygamber'in temelini oluşturduğu İslam düşüncesinin oluşumunda da pek çok önemli vakıa meydana gelmiştir. İslam Tarihi'nin en temel kaynakları olan Kur'an-ı Kerim ve hadislerde bahsi geçen hususların yanında diğer İslam tarihi kaynaklarında yer alan rivayetlerde pek çok önemli olaydan bahsedilmektedir. Kaynaklarda zikredilen konularda özellikle Hz. Peygamber'in vefatıyla beraber çekişmeye, Hz. Osman döneminin son dönemleri itibariyle kavgaya ve Hz. Ali dönemiyle beraber ayrışmaya ve bölünmeye yol açtığı görülmektedir. Özellikle İslam tarihinin kırılma noktalarından birisi olan Emevîler döneminde (bilhassa Yezîd dönemi) meydana gelen olaylar İslam düşünce yapısını oldukça derinden etkilemiş yaşanan ihtilaflar ve savaşlar Müslümanlar arasında olması gereken birlik ve beraberlik ruhuna büyük hasarlar vermiştir. Bu çalışmamızda ikinci Emevî halifesi olarak göreve gelen Yezîd döneminde meydana gelmiş ve sonrasında uzun yıllar Müslümanların düşünce ve zihin dünyasında derin yaralar açmış olan Harre Vak'ası (63/683) ele alınacaktır. Kimileri tarafından bir hak mücadelesi, kimileri tarafından bir isyan hareketi olarak adlandırılan Harre Vak'ası İslam düşünce yapısını etkileyen en üzücü olaylardan biridir. Medine tarihi konusunda çalışmaları olan birisi olarak Hz. Peygamber'in Yesrib'ten Medine'ye çevirdiği ve Müslümanlara miras bıraktığı bu temiz ve münevver şehrinin yaşadığı acı tablonun sebepleri ve sonuçlarına dikkatle ele almak gerekmektedir. Bu durum günümüz İslam düşünce yapısının temellerini daha iyi anlamlandırmak açısından oldukça önemlidir.

Anahtar Kelimeler: İslâm Tarihi, Medine Tarihi, Harre Vak'ası, Emevîler, Yezîd.

*Bu çalışma, 21.10.2021 tarihinde online düzenlenen "Uluslararası İslam Düşünce Yapısına Etki Eden İlk Dönem Olayları Sempozyumu Programı"nda sözlü olarak sunulan tebliğin genişletilmiş, gözden geçirilmiş ve basımı gerçekleştirilmemiş halidir.

ATIF: UÇAR İlyas, "Medîne Tarihi'nde Kara Bir Gün: Harre Vak'ası", **Tarih ve Gelecek Dergisi**, 8/1 (Mart 2022), s. (33-52)

CITE: UÇAR İlyas, "A Black Day in The History of Medina: Battle of The Harra ", **Journal of History and Future**, 8/1 (March 2022), pp. (33-52)



Screened Turnitin

Abstract

Man is a thinking being. For this reason, the act of thinking is the most effective factor in the formation of the economic, political and religious understanding of all societies from the beginning of human history to the present. Many important events occurred in the formation of Islamic thought, on which the Prophet Muhammad formed the basis. In addition to the hadiths mentioned in the Qur'an and hadiths, which are the most basic sources of Islamic History, many important events are mentioned in the narrations in other Islamic historical sources. It is seen that the issues mentioned in the sources led to conflict especially with the death of the Prophet Muhammad, to quarrel in the last periods of the Uthman period, and to separation and division with the Ali period. The events that took place during the Umayyad period (especially the Yazid period), which is one of the breaking points of Islamic history, have deeply affected the Islamic mentality, and the conflicts and wars have caused great damage to the spirit of unity and solidarity among Muslims. In this study, The Harra Incident (63/683), which occurred during the reign of Yazid, who took office as the 2nd Umayyad caliph, and which caused deep wounds in the thought and mental world of Muslims for many years, will be discussed. The Harra Incident, which is called a struggle for rights by some or a movement of rebellion by others, is one of the saddest events affecting the Islamic mentality. As someone who has studies on the history of Medina, it is necessary to carefully consider the causes and consequences of the sad picture of this clean and enlightened city that the Prophet converted from Yathrib to Medina and inherited the Muslims. This situation is very important in terms of better understanding the foundations of today's Islamic mentality.

Keywords: Islamic History, History of Medina, al-Ḥarra, Umayyad Dynasty, Yazīd.

Giriş

Arabistan toprakları üzerinde bulunan Hicaz bölgesinin en önemli üç şehriden biri olan eski ismiyle Yesrib, hem İslamiyet öncesinde hem de İslam'ın bölgeye yayılmasıyla araştırmacıların dikkatini çekmiştir. Kur'an-ı Kerim, hadisler ve erken dönem siyer-meğazi türü eserlerde Medine hakkında oldukça önemli bilgiler yer almaktadır. Bununla beraber esas olarak Medîne hakkında bilgiler ihtiva eden müstakil çalışmalar bölgenin tarihi, coğrafi konumu, iklimi, bitki örtüsü, siyasi ve ekonomik durumu gibi hususlar bakımından ana kaynak olarak kabul görmektedir. Bunlardan İbn Zebâle'ye (199/814) ait *Ahbâru'l-Medîne* en eski kitaptır. İbn Şebbe'nin (262/876) *Târihu Medîneti'l-Münevvere*'si, İbn Neccâr'ın (643/1245) *ed-Dürretü's-Semîne fî Târihi'l-Medîne*'si, Matari'nin (741/1340) *et-Târif bi mâ Enseti'l-Hicre min Meâlimi Dâri'l-Hicre*'si, Mercânî'nin (770/1368) *Behcetü'n-Nüfûs ve'l-Esrâr fî Târihi Hicreti'n-Nebiyi'l-Muhtâr*'ı ve son olarak Semhûdi'nin (911/1506) *el-Vefâu'l-Vefâ bi Ahbâri Dâri'l-Mustafa*'sı¹ Medine hakkında yazılan en önemli eserlerdir. Bu ana kaynakların yanı sıra Medîne ile ilgili daha sonraki dönemlerde kaleme alınmış Abdalbâsıt Bedr'in *Tarihu's-Şâmil li'l-Medîneti'l-Münevvere*'si, Şürrâb'ın *Medînetü'n-Nebeviyye fî Fecri'l-İslâm ve Asri'r-Râşidîn*'i, Ahmed İbrahim Şerif'in *Mekke ve'l-Medîne fî'l-*

1 Bu eser İbrahim Barca tarafından tercüme edilerek 2021 yılında Siyer yayınları tarafından üç cilt olarak basılmıştır.

Cahiliyye ve Ahdi'r-Resûl'ü, ve Ayyâşî'nin *Medînetü Beyne'l-Mâzî ve'l-Hâzır*'ı da zikredilmesi gereken önemli çalışmalardır. Medine hakkında zikri geçen bu eserler dışında ülkemizde yapılmış veya tercüme edilmiş pek çok araştırma kitabı da bulunmaktadır.²

Medine'nin genel tarihi hakkında yazılan kaynaklar ve araştırma eserlerin yanı sıra özellikle İslamiyet sonrasında yaşanan hususi olaylar ile ilgili özel çalışmalar da yapılmıştır. Hiç şüphe yok ki Medine tarihi bakımından acı ama bir o kadar önemli olaylardan bir tanesi de H. 63/683 yılında gerçekleşen Harre olayıdır.³ Emevîler döneminde gerçekleşen ve Kerbela faciasından sonra Müslümanların zihin dünyasında derin yaralar açan bu olay ilk dönem İslam düşüncesinin de yeniden şekillenmesinde, sonrasında yaşanan gruplaşma, cemaatleşme, mezhepleşme gibi eylemlere de doğrudan neden olmuştur.

Harre'yi yakında tanımak, Medine tarihi özelinde değerlendirmek ve kaynaklara Harre Olayı, Harre Savaşı, Harre Vakası gibi yansıyan bu acı durumu değerlendirmek günümüz İslam düşüncesini daha rahat anlamlandırmak açısından çok önemlidir.

1. Harre

Arapça'da (الحرّة) olarak kullanılan kelime günümüzde kullandığımız harlı, hararetli, ateşli kelimeleriyle benzer olarak ateşte yanmışçasına simsiyah kesilmiş taş veya kayalarla örtülü alanlar için kullanılan bir isimdir. Volkanik arazi olarak da bilinmektedir. Bu yüzden lav, lave, lavi ve laba şeklinde kullanımları da mevcuttur.⁴ Dünyanın hemen hemen her yerinde bulunan bu alanlara özellikle Arabistan'ın orta ve batı taraflarından Havran'ın doğusuna kadar uzanan kısımda sıkça rastlanmaktadır.⁵

Harre konusunda en meşhur şehirlerden birisi şüphe yok ki Medine'dir. Coğrafi yapı olarak hafif bir derecede kuzeye doğru meyilli bir ovada yer alan ve bu nedenle güney kısımlarına Âliye, kuzey kısımlarına Sâfile denilen eski ismiyle Yesrib olarak bilinen Medîne, kuzeyinde Uhud, güneyinde Ayr/Âir dağı ile çevrilidir. Şehrin doğu-batı yönlerinde adları Vâkım ve Vebere olan iki büyük harre bulunmaktadır ki bu taşlar Şam'a kadar uzanmaktadır. Bazı kaynaklarda doğu ve batı yönleri haricinde bir de güney tarafında harre olduğu vurgulanmaktadır. Kubâ Harresi olarak ifade edilen bu taşlık diğer iki harreye göre daha küçüktür. Sönmüş pek çok küçük tepeliğin bulunduğu şehirde özellikle harre denilen bu kayalıklardan çıkan kaynak sular ve yıl içinde yağan yağmur suları akıcı-geçici dere yatakları oluşmasına sebep olmakta, bu durum şehrin fizikî yapısına ve gündelik hayatına çoğunlukla olumlu yönde tesir etmektedir.⁶

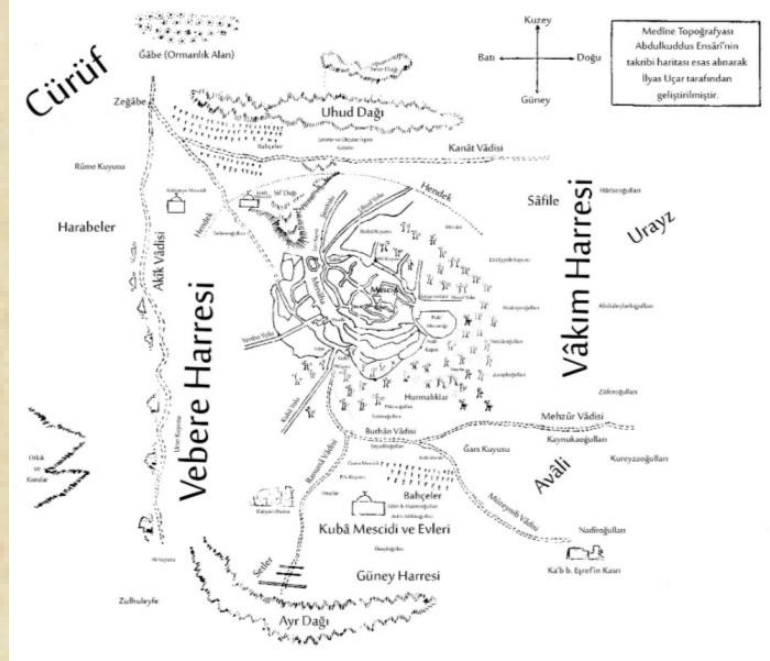
2 Zikredilen eserlerin değerlendirilmesi ve daha fazla detay için bkz. İlyas Uçar, *H. Muhammed Zamanında Medine'de Gündelik Hayat Mekanın Üretimi* (Ankara: Fecr Yayınevi, 2019), 25-44.

3 Ebû Yûsuf Ya'kûb b. Süfyân b. Cüvvân Fesevî, *el-Ma'rife ve't-târîh*, thk. Ekrem Ziya Umeri (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1981), 3/325.

4 Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân* (Beyrut: Dâru's-sâdir, 1997), 2/249.

5 L. Veccia Vaglieri, "Al-Harra", *Encyclopaedia of Islam, Second Edition*, (24 Nisan 2012); Mustafa Sabri Küçükaşçı, "Harre", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 244.

6 Uçar, *H. Muhammed Zamanında Medine'de Gündelik Hayat Mekanın Üretimi*, 105.



Harrelere dair tarafımca hazırlanan bir çizim⁷

Harrelerin önemine “Kitâbü Harre” adıyla birçok eser telif edildiği, bunların coğrafya kitapları arasında geniş bir yer tuttuğu da bilinmektedir.⁸ Hz. Peygamber’in şu iki sözünde harreye vurgu yapılması Medine tarihi açısından oldukça önem taşımaktadır.

“Sizin hicret edeceğiniz yerin iki kara taşlık (harre) arasında hurmalık bir şehir olduğunu gördüm.”⁹

“İbrahim (a.s)’in Mekke’yi harem kıldığı gibi ben de iki kara taşlık (harre) arasını haremleştirdim.”¹⁰ Aynı zamanda bu söz ile şehrin doğu-batı yönünde koruma altına alındığı da görülmektedir. Bu kadar önemli bir role sahip olan harrelerin Emevîler döneminde yaşanan elim bir olay neticesinde daha çok mevzu bahis olması ise oldukça trajiktir.

2. Harre Olayının Sebepleri

Genel olarak Medinelilerin, 10 Muharrem 61 (10 Ekim 680) tarihinde gerçekleşen Kerbela Olayı’ndan sonra Yezîd’in halifelliğini kabul etmeyerek, sesleri yükseltmeye başlaması olarak kabul edilse de sosyolojik hadislerin tek bir sebebe indirgenmesi doğru olmaz. Aslında Harre olayının gerçekleşmesi görünürde Hz. Osman döneminde yaşanan iç karışıklığa, görünmeyen kısımda ise çok eskiden beri gelen Emevî-Haşimî mücadelesine dayanır. Bu nedenle biz bu sebepleri müstakil başlıklar halinde ele almaya çalışacağız.

7 Uçar, Hz. Muhammed Zamanında Medine’de Gündelik Hayat Mekanın Üretimi, 354.

8 Küçükbaşçı, “Harre”, 245.

9 Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmi’u’s-şâhîh*, nşr. Muhammed Züheyr b. Nasr (b.y.: Dâru Tavki’n-Necât, 1422/2001), Kefâlet 4.

10 Buhârî, *el-Câmi’u’s-şâhîh*, Fezâ’ilü’l-Medîne 1.

2.1. Emevî-Hâşimî Çekişmesi ve Hz. Osman Dönemi Olayları

Mekke şehrinin yerleşik hayata geçmesinde ve toplumsal bir düzen kazanmasında şüphesiz en önemli role sahip olan kişi Kusay b. Kilâb'tır (ö. 480 dolayları). O, yaşadığı döneme iz bırakan, sözlerine itaat edilen, Arap örfüne şekil veren ve ölümüyle yaptıkları miras kabul edilen bir kimsedir.¹¹ Fakat bu miras ilerleyen zamanlarda yerini İslam tarihinde Emevî Hâşimî çekişmesine bırakmıştır. Oğulları arasında başlayan tartışmalar başta yönetsel olarak çeşitli krizlerin yaşanmasına neden olmuştur.¹² Ölümünden sonra Hz. Peygamber'in dedesi Abdulmuttalib'e kadar Mekke'nin idaresi Benî Abdumena'f'ta kalmış, onun vefatından sonra ise Benî Abdüşşems'ten, Ebû Süfyân'ın babası Harb b. Abdüşşems'e geçmiştir.¹³ İslamiyet'ten önce Ümeyyeoğulları çeşitli yollarla idareyi ele geçirme teşebbüsünde bulunsalar da Hz. Muhammed'in nübüvvetini ilan etmesiyle Mekke'de var olan siyasi havanın rengi de değişmeye başlamıştır. Kendilerini siyasî ve ekonomik yönden lider gören Ümeyyeoğulları, en ciddi rakipleri olan Hâşimoğullarından bir peygamber çıkmasını kabullenememiş, başta Ebû Cehil olmak üzere pek çok muhalif bunu açıkça itiraf etmiştir. Ebû Cehil'in şu sözü bu durumu net bir şekilde ifade etmektedir:

“Biz rakiplerimiz ile her konuda yarışıp durduk, hatta onlarla burun buruna giden bir yarış atı gibiydik fakat onlar bizden bir peygamber çıktı dediler. Şimdi biz bunun dengini nasıl bulup çıkaracağız. Kesinlikle biz ona ne inanırız ne de onu tasdik ederiz.”¹⁴

Hz. Peygamber'in davet sürecinde her daim kendisine muhalefet eden grup Ümeyyeoğulları olmuştur. Hz. Peygamber'i inkar etmeye çağıran ve halkın cahiliye düşüncelerini en çok tahrik edenlerin başında da onlar geliyordu. Asabiyet fikrinden de yola çıkarak Hz. Peygamber'in onları babalarının dininden döndürmek istediğini ve putlara hakaret ettiğini söylüyorlar, tüm Mekke halkını Allâh Resûlü'nden uzaklaştırmaya çalışıyorlardı.¹⁵ Mekke'nin fethiyle müslümanlaşma serüvenleri başlayan Ümeyyeoğulları Hz. Peygamber'in vefatından sonra yani Hz. Ebûbekir ve Hz. Ömer döneminde ılımlı bir politika izledi.

Hz. Ömer'in şehit edilmesiyle başlayıp şura heyetinin oluşturulmasıyla devam eden süreçte yine Ümeyye-Hâşimî çekişmesi olduğunu görmekteyiz. Hakem olarak belirlenen Abdurrahman b. Avf'ın bu ilişkiler çerçevesinde taraf olduğu düşünüldüğünde her iki halife adayına yöneltilen “kendilerinde önceki iki halifenin yolunda gitme hususunda söz istemesi” yeniden tartışmalara neden olmuştur. Çünkü soruya Hz. Ali'nin, “Gücüm yettiğince” cevabını vermiş, aynı isteğe Hz. Osman'ın ise tereddütsüz “Evet” demesinin ardından halife seçilmiştir.¹⁶ Her ne kadar Arap siyasi geleneğinde, yaşın ve tecrübenin

11 Hakan Temir, “Kusay b. Kilâb'ın Tarihî Kişiliği ve Misyonu” (II. Ulusal Genç Akademisyenler Sempozyumu Cahiliye Dönemi, Kahramanmaraş: Samer, 2020), 607.

12 Bu konuda detaylı bilgi için bkz. İbrahim Sarıçam, *Emevî-Hâşimî İlişkileri / İslam Öncesinden Abbasilere Kadar* (Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2021).

13 Cahit Külekçi, “Mekke'nin Siyasal Yapısının Oluşum Sürecinde Kusay b. Kilâb”, *Şarkiyat Mecmuası* 24 (2014), 109.

14 Ali b. Burhaneddin Halebî, *İnsânu'l-Uyûn* (Mısır: y.y., 1964), 1/497.

15 Adem Apak, “Mekke Döneminde Benî Ümeyye'nin İslâm'a Karşı Tutumu”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/6 (1994), 284.

16 Adem Apak, “Hz. Osman'ın Hilafeti Döneminde Ümeyyeoğulları'nın Devlet İdaresindeki Yeri”, *Uludağ*

önemi bilinse de Hz. Osman'a göre daha genç ve toy gözükken Hz. Ali'nin yarışı kaybetmesi uzak arka planda Harre Vakası'nın en önemli sebeplerinden birisi sayılabilir. Çünkü Hz. Osman'ın on iki yıllık hilafeti döneminde Ümeyyeoğulları neredeyse tüm idari görevleri üstlenmişler ve Haşimoğulları'na karşı adeta tarihi bir zafer kazanma edası takınmaya başlamışlardı. Kişiliğiyle, karakteriyle sevilen ve Hz. Peygamber'in en güzel dostlarından biri hatta daha önemlisi damadı olan Hz. Osman'ın yumuşak olması, samimiyeti, daha ilk günden ailenin bu tarz düşünceye sahip kişileri tarafından suistimal edilmeye başlandı. Hatta Ebû Süfyan'ın bir seferinde, "Ey Ümeyyeoğulları! Hilafeti çabuk elde edin. Allâh'a yemin olsun ki, onun sizin olmasını umuyordum. Hilafet artık sizin çocuklarınıza miras kalacaktır."¹⁷ demesi bu durumun olumsuz yansımalarından birisi olmuştur.

Özellikle idare ve yönetim konusunda kendisine gelen isteklere olumsuz cevap vermeyen Hz. Osman halifeliği döneminde Kûfe, Basra ve Mısır gibi eyaletlerin valilerini azlederek, yerlerine Ümeyyeoğullarından idareciler tayin etti. Hz. Ömer zamanında yaşanan Amvâs vebası¹⁸ nedeniyle bir anda kendisini Şam valisi olarak bulan ve yine Ümeyyeoğullarının en önemli isimlerinden birisi olan Muâviye'yi ise daha geniş yetkiler vererek eski vazifesinde bıraktı. Devletin merkezi Medine'ye ise amcasının oğlu Mervân b. Hakem'i getirerek onu devlet kâtibi (başbakan) yaptı.¹⁹ Aslında Hz. Peygamber'in gençlik yıllarında yakışksız hareketler sergilemesi neticesinde Medine'den kovduğu birinin Medine'de en önemli pozisyona getirilmesi hem Hz. Osman'ın şehadetinin hem de akabinde Hz. Ali döneminde yaşanacakların en önemli sebeplerinden birisi olarak düşünülebilir. Üstelik Mervân, daha önce zikrettiğimiz gibi Arap geleneğinde yaşın ve tecrübenin önemi göz önüne alındığında, daha otuzuna gelmemiş ve herhangi bir idari ve askeri görevde bulunmamış bir kişiydi. Onun böyle önemli bir göreve getirilmesi, İslam davasının en önemli temsilcilerinin endişe duymasına yol açtı.²⁰

Kısa zamanda duyulan bu endişe, yerini halifenin şahsi ve idari bazı uygulamalarından dolayı ortaya çıkan şikayetlere bıraktı. Şikayetlerin temelinde hemen hemen tüm önemli pozisyonlara Ümeyyeoğullarının getirilmesi yatıyordu. Ayrıca devlet imkanlarının hep Ümeyyeoğulları lehine tahsis edilmesi de kafalarda soru işaretlerinin doğmasına neden oluyordu. Ümeyyeoğulları tüm nimetlerden bol bol istifade ederken Haşimoğulları başta olmak üzere diğer kabilelere bunun yansımaması hatta bazı konularda kısıtlamalara gidilmesi gitgide artan bir öfkeye neden oluyordu. Örneğin, Abdullah b. Mes'ud'un, Kur'an'ın çoğaltılması hususunda halife ile anlaşmazlığa düşmesinden dolayı maaşının kesilmesi ve Hz. Peygamber'in hanımı Hz. Aişe'nin devlet hazinesinden gelen tahsisatının azaltılması

Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 7/7 (1998), 493; Halil İbrahim Hançabay, "Hz. Osman'ın Halife Seçilmesi", *EKEV Akademi Dergisi* 18/58 (2014), 383 vd.

17 Ebû'l-Hasen Alî b. el-Hüseyn b. Alî el-Mes'ûdî el-Hüzelî Mes'ûdî, *Mürûcû'z-zeheb ve me'âdinü'l-cevher*, thk. Es'ad Dâğir (Kum: Dâru'l-Hicre, 1408), 2/352.

18 Detaylı bilgi için bkz. İlyas Uçar, *Orta Çağ Kara Belası Amvâs Vebası: İslam Tarihi'nde İlk Salgın* (İstanbul: Siyer Yayınları, 2020).

19 Apak, "Hz. Osman'ın Hilafeti Döneminde Ümeyyeoğulları'nın Devlet İdaresindeki Yeri", 504.

20 Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif* (Kahire: Heyetü'l-Mısriyye, 1992), 84; Apak, "Hz. Osman'ın Hilafeti Döneminde Ümeyyeoğulları'nın Devlet İdaresindeki Yeri", 505.

bunlardan sadece bazılarıydı.²¹ Mevcut durum Ammar b. Yasir ve Ebû Zerr gibi ashabın önde gelen kişileri tarafından eleştirilmiş ve kendilerine karşı yaptırım da uygulanmıştı.²² Hatta Ammâr b. Yâsir'in bayılıncaya kadar dövüldüğü çeşitli rivayetlere yansımıştır.²³ Yönetim aleyhinde oluşmaya başlayan muhalif gruplara bir de cahiliyye kafasına sahip, asabiyet fikirleriyle yoğrulmuş ve kalplerine tam olarak imanın yerleşmediği kişilerin yanlış tutum ve davranışları da eklenince Hz. Osman'ın evi kırk günden fazla muhasara edilmiş, mescide gitmesi engellenmiş hatta su dahi verilmeyerek 28 Zilhicce 35/Mayıs 656 tarihinde şehit edilmiştir.²⁴ Bu olay hem İslam tarihinde ilk darbe girişimi olarak nitendirilmiş²⁵ hem de artık gözle çok daha rahat bir şekilde görülen ve kaynaklara yansıyan Ümeyyeoğulları ve Haşimoğulları çatışması alevlenmiştir.²⁶ Bir taraf olayların müsebbebini soruştururken Ümeyyeoğulları şehidin kanının peşine düşmüşler, bazı sahabiler Hz. Osman'ın şehadetinin müsebbibi olarak görülmüş²⁷ ve özellikle Muâviye Şam'da Hz. Osman'ın kanlı gömleğini gezdirerek halkın intikam ateşini körüklemeye çalışmıştır.

Hz. Osman'ın şehit edilmesiyle cevaplanması gereken en büyük soru ise yeni halifenin kim ve kimlerden olacağıydı. Çünkü Ümeyyeoğulları ele geçirdikleri bu fırsatı kaybetmek istemiyorlardı. Bu durum özellikle Hz. Ali ve Muâviye özelinde daha sonra ortaya çıkacak olana şii-sünni çatışmasına da neden olmuştur.²⁸

2.2. Hz. Ali Dönemi Olayları

Halifelik tarihine baktığımızda ilk halife Hz. Ebû Bekir'in teklif yoluyla, Hz. Ömer'in ise Hz. Ebû Bekir'in kendisini halife tayin etmesiyle, Hz. Osman'ın ise daha önce değindimiz üzere şura/seçim yoluyla seçildiğini biliyoruz. Her üç halifede de ferdi bir takım aykırı sesler işitilse de genel olarak tüm Medine'den yeterli kabul alınmıştı. Fakat Hz. Ali'nin halifeliği diğerlerinden hem yöntem olarak hem de sonuç olarak farklı

-
- 21 Ebû'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, thk. Hamidullah Muhammed, Süheyl Zekkâr (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1996), 5/68.
- 22 Ammar b. Yasir'in dövülmesi, Ebu Zerr'in sürgüne gönderilmesi konuları hakkında daha fazla bilgi için bkz. Ahmet Güzel, "Muâviye ve Hz. Osman'a Muhalefeti Ekseninde Ebu Zerr el-Gıfari", *Marife: Dini Araştırmalar Dergisi* 12/3 (2012), 43-68; Mustafa Kılıç, "Hz. Osman-Ammâr b. Yâsir İlişkisi", ed. Ali Aksu (Hazreti Osman, Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, 2020), 195 vd.; İhsan Arslan, "Hz. Osman-Ebû Zer İlişkisi", ed. Ali Aksu (Hazreti Osman, Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, 2020), 217 vd.; İsmail Altun, "Hz. Osman'ın Ammâr b. Yâsir'i Cezalandırdığına Dair Rivayetlerin Belâzürî Özelinde Tahlil ve Tenkid", *İlahiyat Tetkikleri Dergisi* 51 (2019), 419-443.
- 23 Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, 6/161-162.
- 24 Ebû Amr Halife b. Hayyât, *et-Târih* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1397), 168; Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1990), 3/78; Ebû'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe fî mârifeti's-şahâbe* (Beyrut: y.y., t.s), 3/585.
- 25 Ali Hatalmış, "İslam Tarihinde İlk Darbe Girişimi ve Hz. Osman'ın Şehit Edilmesi", *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 37 (2017), 183-208.
- 26 M. Bahaettin Varol, "Harre Vakası (Sebep-Sonuç Değerlendirmesi)", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7 (1997), 515.
- 27 Ramazan Önal, "Hz. Osman Şehadetinden Sorumlu Tutulan Sahabiler ve Bu Olaydan Sonra Akıbetleri", *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi* 11/23 (2019), 1302 vd.
- 28 Bu konuda daha fazla bilgi için bkz. Adnan Demircan, *Ali-Muâviye Kavgası* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2014).

olmuştur. Hz. Osman şehit edildikten sonra beş gün insanlar halifesiz kalmıştı. Daha önce üç kez halife olma noktasında görüş beyan ettiği bilinen Hz. Ali de bu sefer çekimser davranıyordu. Medineliler hem şaşkın hem çaresizce ne yapacaklarını düşünüyordu. Sonra bir grup Hz. Ali'ye giderek daha önce olumsuz cevap almalarına rağmen ısrarcı oldular ve Hz. Ali de “mescidde bulunan bütün müslümanların rızası olursa halife olabilirim” diyerek teklifi kabul etti.²⁹ Fakat muhalifler bu işin peşini kolayca bırakmayacaklarını kısa süre içinde gösterdiler. Her ne kadar herkesin biatının almış gibi görünse de Hz. Ali döneminde toplumun üçe ayrıldığı ifade edilebilir.

Hz. Ali'ye biat edenler,

Çekimser olanlar,

Muhalifler.³⁰

Hz. Ali halifeliğin ilk günlerinden itibaren özellikle Ümeyyeoğulları tarafından kendisine yöneltilen suçlamalarla uğraşmak zorunda kaldı. Şehrin bir nebze de olsa havasını değiştirmek ve muhaliflerden biraz daha uzakta yeniden toparlanmak için başkenti Kûfe olarak değiştirdi. Fakat bu muhalif gruplar arasında çekişmenin derinliğini iyice artırdı.³¹ Nitekim bu hararetli çekişme yerini araya farklı duygu ve düşüncelerin de girmesiyle³² İslam tarihinde Cemel Savaşı ve Sıffin Savaşı³³ olarak bilinen iki büyük acı olayın yaşanmasına neden oldu. Büyük fitne dönemi olarak da adlandırılan bu dönem³⁴ kendi içinde sosyolojik ve psikolojik pek çok farklı boyut bulundursa da konumuz açısından biz bunlara değinmeyeceğiz. Fakat bu iki savaşın aynı zamanda Emevîlerin kurulması ve devam eden süreçte yaşanacak Kerbela ve Harre olaylarının çıkış sebebi olarak kabul edildiğini belirtmek gerekir. Ayrıca Sıffin savaşı sonucunda yaşananlar ve tahkim olayı³⁵ sonucu hariciler denen yeni bir grubun oluşması³⁶ da Medine tarihinde yaşanacak üzücü olayların anlaşılmasında önemli bir role sahiptir. Çünkü Hz. Ali'nin şehit edilmesinin arka planında da Hariciler yatmaktadır.³⁷ Hariciler ayrıca kuruluşundan yıkılışına kadar Emevî idarecilerinin başına da büyük problemler açarak, Müslümanlar arasında farklı bölünmelerin yaşanmasına, farklı mezhep ve meşreplerin ortaya çıkmasına da neden olacaktır.

29 Mustafa Günal, *Hz. Ali Dönemi ve İç Siyaset* (İstanbul: İnsan, 2014), 66.

30 Günal, *Hz. Ali Dönemi ve İç Siyaset*, 68.

31 Varol, “Harre Vakası (Sebepler-Sonuç Değerlendirmesi)”, 515.

32 Muhammed Hamidullah, “Perde Arkasından Yönetilen Cemel ve Sıffin Muharebeleri”, çev. Sıddık Yüksel, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 5 (1990), 269-278.

33 Ebu'l-Fadl Nasr b. Müzahim b. Seyyar Minkârî, *Vak'atü Sıffin*, çev. Cemalettin Saylık (Ankara: Ankara Okulu, 2017); Ali Yenice, “Hz. Ali-Muâviye İhtilafının Sahnesi: Sıffin'de Muâviye Safının Biyografik Analizi”, *Türklük Araştırmaları Dergisi* 18 (2005), 7-41.

34 Erling Ladewig Petersen, *Ali and Mu'awiya in Early Arabic Tradition* (Kopenhag, 1964), 9; G. H. A. Juynboll, “The date of the great fitna”, *Arabica* 2/20 (1973), 142.

35 Minkârî, *Vak'atü Sıffin*, 428.

36 Ethem Ruhi Fiğlalı, “Hâriciliğin Doğuşuna Tesir Eden Bazı Sebepler”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 20/ (1975), 219-247.

37 M. Ali Kapar, “Hz. Ali'nin Öldürülmesi ile İlgili Rivayetlerin Değerlendirilmesi”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 3 (1994), 341-346.

2.3. Emevîlerin Kurulmasıyla Başlayan Olaylar

Hız. Ali'nin Hariciler tarafından şehit edilmesinin akabine Şam'da Muâviye, Kûfe'de ise Hız. Hasan lehine biat alınmıştır. Hız. Hasan kendisinden önce yaşanan üzücü olayların yaşanmaması adına, Muâviye'nin de ısrarcı tutumu sonucunda kısa bir süre sonra görevi kendisine devretmiştir.³⁸

Tüm bu gelişmeler neticesinde Hız. Ömer zamanında devletin önemli bir kademesinde görev almaya başlayan Muâviye artık İslam devleti adına tek yetkili kişi olmuştur. Adeta o neden Arapların dört dahisinden biri olduğunu göstermiştir. Okur-yazar olması, hitabet gücünün yüksekliği, karşısındakini etkileyebilmesi, işlerini hile yoluyla halletmeyi de becerebilmesi, siyasetteki kurnazlığı, insanlara anladıkları dilden konuşması, onların değişik yollarla gönüllerini alabilmesi, hediyeleşmeyi sevmesi gibi şahsi özellikler onu halifelikten sultanlığa taşıyan, sistemi de hilafetten saltanata dönüştüren en önemli göstergelerdir.³⁹ Onun iç politikada barışçıl bir tutum sergilemesi, yıllardır yaşanan gerilimleri bitirmek üzere kararlı duruşu ve Hız. Hasan ile anlaşarak idareyi hicretin 41. yılında (661) ele geçirmesiyle siyasi bir istikrar sağlanmış bu nedenle bu yıla, birlik yılı anlamına gelen "Amu'l-Cemaa" adı verilmiştir.⁴⁰ Kısa sürede doğuda, batıda, güneyde ve kuzayda büyük başarılarla imza atan Muâviye hem iç hem de dış politikada olması gerektiği gibi adımlar atmayı başarmıştı. Zaten Muâviye'nin siyasi hayatını şekillendiren temel prensiplerden biri "Parasının iş gördüğü yerde konuşmaya, konuşmanın yettiği yerde kırbaça, kırbacın yettiği yerde kılıca gerek olmadığı, eğer çaresiz kalırsa kılıca başvurmak gerektiği" şeklindeyd.⁴¹

Muâviye hayatının sonlarına doğru yönetimde oluşabilecek sıkıntıları bertaraf edecek birşeyler düşünüyordu. Muğire b. Şu'be'nin kendisine Yezîd'i yerine bırakma teklifini beğendiği ve bu nedenle oğlunu kendisinden sonra devletin başı olarak belirlediğini kaynaklar bize bildirmektedir.⁴²

Yezîd'in veliahtlığı bir süreliğine de olsa oluşan birliğin ve sessizliğin yeniden bozulmasına neden oldu. Muâviye'nin bu çıkışı Hicaz bölgesi dışındaki yerlerden çok tepki almasa da geçmişin acısını hala derinden yüreğinde hisseden bazı kimseler tarafından kesinlikle reddedildi. Özellikle Mekke ve Medine'de bulunan Abdullah b. Ömer, Abdullah b. Zübeyr, Hız. Hüseyin ve Ebû Bekir'in oğlu Abdurrahman buna şiddetle karşı çıkmışlardı.⁴³ Muâviye'yi bu konuda defalarca uyarmalarına rağmen durum değişmemiş ve Yezîd, Muâviye'nin gücü ve gölgesi altında görünür bir biat alarak devletin yeni başkanı olmuştur.

38 Mehmet Ali Kapar, *Halifeliğin Emevîlere Geçiş ve Verasete Dönüşmesi* (İstanbul: Beyan Yayınları, 1998), 26-27; Muhammed Süheyl Takkuş, *Emevî Devleti Tarihi*, çev. Mücahit Yüksel (İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2016), 24.

39 İrfan Aycan, *Saltanata Giden Yolda Muâviye bin Ebî Süfyan* (Ankara: Ankara Okulu, 2014), 50; Varol, "Harre Vakası (Sebep-Sonuç Değerlendirmesi)", 516.

40 İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 1/132; Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî Taberî, *Târîhu'l-rusul ve'l-mülük* (Beyrut: Dâru't-Türâs, 1387), 3/275; Ebû Ömer Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed İbn Abdirabbih, *el-İkdü'l-ferîd* (Beyrut, 1404), 1/320.

41 Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, 4/21.

42 Taberî, *Târîhu'l-rusul ve'l-mülük*, 2/173; Ebû'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-Arabî, 1997), 3/249.

43 Varol, "Harre Vakası (Sebep-Sonuç Değerlendirmesi)", 518.

Yezîd'in devlet başkanı olması sadece siyasi yönden değil ekonomik ve dini nedenlerden dolayı da pek çok problemin ortaya çıkmasına neden oldu. Yezîd'in İslam'a uygun olmayan bir hayat yaşaması, namaz kılmaması, içki içmesi, müsrif olması, lüks ve şatafat içinde yaşaması bir yana Ümeyyeoğullarının gittikçe zenginleşmesi, halkın alım gücünün azalması, vergilerin çoğalması, fetihlerin durması Harre vakasının gelişini adeta haber veriyordu.⁴⁴ Uzak planda daha önce zikrettiğimiz dönemsel sancılar artık yerini bizzat sözlü ve fiili mücadelelere bırakmaya başladı. Fakat belki de Harre Vakası'nın yaşanmasının en büyük ve son nedeni Kerbelâ Olayı oldu.⁴⁵ İslam tarihi kaynaklarında ve kültürümüzde Kerbelâ acı bir olay olarak tüm Müslümanların zihninde yer edinirken Harre Vakası'nın pek bilinmemesi ise oldukça ilgi çekicidir. 10 Muharrem 61/10 Ekim 680 tarihinde yaşanan ve Hz. Hüseyin'in şehit edilmesiyle sonuçlanan bu elim hadiseden birkaç yıl sonra belki de çok daha acı bir tabloyla karşılaşacaklarını hiçbir Müslüman aklına bile getirmemişti.

3. Harre Olayı ve Sonuçları

Kaynaklarımız Harre olayı hakkında birbirine yakın bilgiler içermektedir. Genel kabul Yezîd'in, Kerbelâ hadisesinden sonra aleyhinde oluşan olumsuz havayı bertaraf etmek için özellikle Medine'nin ileri gelenlerine karşı gönül alıcı bir tavır sergilemesi fakat bunu yaparken yine müsrif ve riyakar bir tutum takınmasıdır. Yezîd'in bunca acı olaydan sonra hala neşeli, gamsız ve hovarda yaşamı Medine'nin diline düşmüştü ve bu durum halk arasında büyük bir infiale yol açmıştı. Medine'de yaşananları casusları aracılığıyla anında haber alan Yezîd bu sefer onları tehdit eden şu mektubu gönderdi:

“Rahman ve Rahim Allâh'ın adıyla. Sizi teşvik ettim ancak ümitleri boşa çıkardınız. Sizi yücelttim ancak ahmaklık yaptınız. Sizi başımın üzerine aldım sonra indirdim. Allâh'a yemin ederim, eğer sizi ayağımın altına alırsam, öyle bir ezeceğim ki sayınızı azaltacak ve sizi Ad ve Semud gibi dillerde dolaşan hikayeler haline getireceğim. Yemin olsun benden size cezamdan daha iyi bir şey gelmez. Pişmanlık duyan kurtuluşa ermez.”⁴⁶

Mektup, Medine ehline karşı kışkırtıcı ve tahrik edici ifadeler ihtiva etmekteydi. Yezîd etrafına bu durumda şöyle bahsediyordu:

“Vallâhi onları öyle ezeceğim ki onların ruhunu alacağım.”

İbn Ca'fer bu tepkiye karşılık ona şöyle dedi:

“Baban Allâh'ın bir lütfu olarak hilim ve şefkatle anılmaktadır. Onlara şefkatle muamele edersen ve onları affedersen iyi olur. Zira onlar senin yakınların ve aşiretindendirler. Onları öldürürsen kendini öldürmüş olursun.”⁴⁷

44 M. J. Kister, “Harre Vakası (Bazı Sosyo-Ekonomik Tespitler)”, çev. Ünal Kılıç, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4 (2020), 305-316; Varol, “Harre Vakası (Sebeup-Sonuç Değerlendirmesi)”, 518-521.

45 Konuyla ilgili daha fazla bilgi için bkz. Adnan Demircan, *Kerbelâ (Keder ve Belâ)* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2015); M. Asım Köksal, *Hız. Hüseyin ve Kerbelâ Faciası* (İstanbul: Köksal Yayıncılık, 2001).

46 Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-siyâse*, çev. Cemalettin Saylık (Ankara: Ankara Okulu, 2017), 279; Ayrıca bkz. Mustafa Sabri Küçükbaşcı, “Harre Savaşı”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 245-247.

47 İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-siyâse*, 278.

Bu sözlerden etkilenmiş olmalı ki Yezîd, aralarında aracılığı için Nu'mân b. Beşîr'i Medine'ye gönderdi fakat durum hiç değişmedi. Medineliler artık onu istemiyordu, açıkça bunu valilerine bildiriyordu. Onlar, Kureyşlilerin başına Abdullah b. Mutî'yi, Ensarın başına da Abdullah b. Hanzala'yı vali olarak geçirdiler. Onlardan Abdullah b. Ebî Amr b. Hafs el-Mahzumî şöyle dedi:

“Şu sarığımı başımdan çıkardığım gibi Yezîd'i de yöneticilik makamından çıkarıp attım.”⁴⁸

Başka biri de:

“Şu ayakkabımı ayağımdan çıkarıp attığım gibi Yezîd'i de hilafet makamından çıkarıp attım” dedi.⁴⁹

Yezîd'in tayin ettiği vali Osman b. Muhammed b. Ebû Süfyan'ı kovup, Ümmeyyeoğullarını da Medine' den sürgün etmeye başladılar. Bunun üzerine Ümeyye oğulları, Mervân b. Hakem'in evinde toplandılar. Medineliler, bu evin çevresini çembere alıp onları kuşattılar.⁵⁰

Fakat bazı isimler Yezîd'in görevden alınması konusunda çekimser veya uzak kaldılar. Hz. Hüseyin'in oğlu Ali Zeynelabidin, Abdullah b. Ömer, Abdülmuttalib oğullarının tamamı ve Muhammed b. Hanefiyye taraftarları bunlardan bazılarıydı.⁵¹

Ümeyye oğulları, Yezîd'e bir mektup göndererek kuşatma altında tutulduklarını, aç ve sussuz kaldıklarını, kendilerini bu durumdan kurtaracak birini göndermediği takdirde son adamlarına kadar öldürüleceklerini bildirdiler.⁵² Yezîd o sırada ayaklarını yıkıyor ve keyif çatıyordu. Mektubu okuyunca keyfi bozuldu ve şöyle dedi:

“Benim karakterim olan tahammülümü değiştirdiler.

Ben de onlara olan yumuşaklığımı sertlikle değiştirdim.”⁵³

Bunun üzerine hemen harekete geçti. Önce Amr b. Said b. As'ı görevlendirmek istedi ancak o bu görevi şu sözleri söyleyerek kabul etmedi:

“Mü'minlerin emiri, ben orada düzen sağlamışken, işler yolunda gitmekte iken beni oradaki valilikten azletti. Şimdi ise Kureyşlilerin kanları orada toprağa akmaktadır. Bu

48 Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî İbnü'l-Cevzî, *el-Muntaẓam fî târîhi'l-mülûk ve'l-ümem* (Beyrut: Dâru'l- Kütübi'l-İlmiyye, 1993), 6/12; Nureddîn b. Alî b. Abdullâh Semhûdî, *Vefâ'ü'l-vefâ bi-ahbâri dâri'l-Muṣṭafâ* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1419), 1/104.

49 Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkî eş-Şâfiî İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türki (y.y.: Dâru'l-Hicre, 1998), 11/614; Karşılaştırmaları Türkçe metinleri için ayrıca bkz. Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkî eş-Şâfiî İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, çev. Mehmet Keskin (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1995), 8/356; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntaẓam fî târîhi'l-mülûk ve'l-ümem*, 6/12.

50 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, 3/211; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 1998, 11/614.

51 İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 1998, 11/614.

52 İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-siyâse*, 281.

53 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, 3/211.

durumda onlara valilik yapmak istemem. Bu işi onlara benden daha uzak biri üstlensin.”⁵⁴

Yezîd bir süre düşündükten sonra Müslim b. Ukbe’ye haber göndererek onu yaklaşık 10.000 süvarinin komutanı olarak Medine’ye gönderdi. Bu süvarilerden herbirine 100 dinar verdi.⁵⁵ Bu seçimde babasının vasiyetinin olduğu da ifade edilmektedir.⁵⁶ Bölgeye gitmeden önce aralarında geçen şu diyalog olayların varlığı yeri göstermesi açısından oldukça ilginçtir.

Yezîd:

“Ey Müslim! Gitmek istemiyorsan seni göndermem, bakıyorum bitkin ve bitap düşmüşsün.”

Müslim b. Ukbe:

“Allâh hakkı için Allâh’ın ayağıma getirdiği bir sevaptan beni mahrum etme, başkasını gönderme. Çünkü rüyada bir ağaç gördüm. Dalları, ‘Osman için öç ve intikam!’ diye bağıryordu. Ona yöneldim. O, ‘Bana gel ey Müslim b. Ukbe!’ diyordu. Ona gittim ve onu aldım. Bu rüyanın tabirini yaptım. Kendi kendime dedim ki: Osman’ın işinin altından ben kalkacağım. Allâh’a yemin ederim ki bunların yaptığı, Allâh’ın onları helak etmek istemesinin bir sonucudur.”

Yezîd:

“O halde git Allâh gazanı mübarek etsin. Sen onların cezasını vereceksin.”⁵⁷

Yezîd ayrıca Müslim b. Ukbe’ye son olarak şu talimatı verdi:

“Sana bir şey olursa yerine Husayn b. Numeyr’i vekil tayin et. Onları üç kez itaata davet et. Eğer itaata dönerlerse kabul et ve onlara ilişme, ama itaata dönmezlerse onlara karşı Allâh’tan yardım dile ve onlarla savaş. Eğer onları mağlup edersen Medine’yi üç gün süreyle mubah say. Onları öldür. Bu süre dolduktan sonra da insanlardan el çek. Hüseyin’in oğlu Ali’ye dikkat et, ona zarar verme, ona iyi davran, onu meclisine yaklaştır. Çünkü o, diğerlerinin girdiği kapıdan girmemiştir. Onların yaptıkları bozgunculuğu yapmamıştır.”⁵⁸

Müslim, beraberindeki askerlerle Medine’ye doğru yola çıktı. Oraya yaklaştığında Medineliler, Ümeyye oğullarını kuşatma işine giriştiler ve onlara şöyle dediler:

“Allâh’a yemin ederiz ki, ya bize şu gelen Şamlılara bizi teslim etmeyeceğinize, bize karşı onlarla iş birliği yapmayacağınıza ve gizlimizi-saklımızı onlarla paylaşmayacağınıza dair kesin söz ve teminat verirsiniz ya da sizi öldürürüz.”⁵⁹

Ümeyyeoğulları da onlara bu hususta kesin söz ve teminat verdiler. Şam ordusu Medine’ye vardığında Ümeyyeoğulları onları karşıladılar. Müslim b. Ukbe, onlardan her ne soruyorsa onlar hiçbir şey söylemiyorlardı. Müslim, bu durumdan sıkıldı. Mervân oğlu

54 İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 1998, 11/615.

55 İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 1998, 11/615.

56 İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-siyâse*, 281.

57 İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-siyâse*, 281-282.

58 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, 3/212.

59 İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 1998, 11/618.

Abdülmelik, oraya gelip şöyle dedi:

“Eğer zafer istiyorsan Medine’nin doğusuna, Harre’ye gidip konakla, eğer sana karşı gelirlerse güneş sizin ensenize, onların da yüzlerine vurur. Onları itaate davet et, eğer bu davetine icabet ederlerse ne ala! Aksi takdirde Allâh’tan yardım dileyip onlarla savaş. Allâh onlara karşı- imama muhalefet edip itaattan çıktıklarından- sana yardım edecektir.”⁶⁰

Müslim b. Ukbe, bu konuşma ve tavsiyesinden dolayı ona teşekkür etti ve tavsiyesine uydu, gidip Medine’nin doğusuna, Harre’ye ordugâh kurdu. Üç gün süreyle Medinelileri itaata davet etti. Her davetinde Medineliler icabetten kaçtılar. Sadece savaşmaya razı oldular. Üç günlük süre geçince dördüncü günde Müslim onlara şöyle dedi:

“Ey Medine halkı! Üç günlük süre doldu. Mü’minlerin emiri bana şöyle demişti: “Medineliler, benim aslım ve aşiretimdir. Onların kanlarının akıtılmasını istemiyorum.” Müminlerin emiri, (Yezîd) size üç günlük süre vermemi emretmişti. Bu süre geçip gitti. Şimdi ne yapacaksınız? Barış mı yapacaksınız; yoksa savaşacak mısınız?”

Medineliler “Savaşacağız!” deyince Müslim b. Ukbe:

“Böyle yapmayın, barış yapın. Gücünüzü ve kuvvetinizi şu dinsiz İbn Zübeyr’e (Mekke’ye) yöneltilim.”

Medineliler de şöyle dedi:

“Ey Allâh’ın düşmanı! Eğer amacın buysa sana bu amacı gerçekleştirme imkanını vermeyeceğiz. Çekip gidin ve Allâh’ın kutsal Beyt’inde dinsizlik yapmayın.”⁶¹

Medineliler “Resûlullah (sav) henek kazdırmıştı biz de henek kazalım” sözünde ittifak ederek, şehrin bütün çevresine henek kazdılar. Ardından Abdullah b. Hanzala Medinelileri minberin yanında topladı ve onlara, “Bana ölmek üzere biat edeceksiniz yoksa benim sizin biatinize ihtiyacım yoktur” dedi. Onlar da ölmek üzere ona biat ettiler.⁶² Tüm hazırlıklar yapılmıştı. Sabah akşam nöbet tutuluyordu. Askerlerini dört kola ayırmışlar, her kolun başına bir komutan tayin etmişlerdi. Henekleri silahlı insanlar savunuyorlardı. Gücü buna yetmeyenler ise evlerin damlarından yaklaşmakta olan düşman kuvvetlerini taşıyor ve onlara ok atıyorlardı.⁶³

Kora kor bir mücadele devam ederken Müslim de ordusundakileri teşvik edici cümleler ile galeyana getirmeye çalışıyordu. “Kim ki bir kelle getirirse şu kadar ödül alacaktır”⁶⁴ diyerek adeta dini duyarlılığı olmayanları teşvik ediyordu. Ve sonuçta Medinelilere galip geldiler. Ödül pahasına vurdukları vuruyor, öldürdükçe öldürüyorlardı.

Savaş bitmişti ama sonrasında yaşanan tablo çok daha içler acısıydı. Düşünenler için savaşın sonuçları oldukça önemli mesajlar barındırıyordu. Abdullah b. Müslim’in anlattığına göre, Müslim b. Ukbe atı üzerinde ve yanında Mervân b. Hakem olduğu halde öldürülenleri

60 İbn Sa’d, *et-Tabakâtü’l-kübrâ*, 5/174; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fi’t-târîh*, 3/213; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-nihâye*, 1998, 11/618.

61 Taberî, *Târîhu’l-rusul ve’l-mülûk*, 5/486; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fi’t-târîh*, 3/214-215.

62 İbn Kuteybe, *el-İmâme ve’s-siyâse*, 283.

63 İbn Kuteybe, *el-İmâme ve’s-siyâse*, 284.

64 İbn Kuteybe, *el-İmâme ve’s-siyâse*, 285.

görmek için dolaşıyordu. Abdullah b. Hanzala'nın yanından geçti. Şehadet parmağını uzatmış haldeydi. Mervân: "Uzattığın o parmağı hayattayken de dua ederek çok uzatmıştın," diye söylendi. Sonra İbrahim b. Naim'in cesedinin yanından geçti. Eli avret yerinin üzerindeydi. Mervân: "Vallâhi avretini hayatta koruduğun gibi ölüyken de korumuşsun;" diye söylendi. Muhammed b. Amr b. Hazm'ın cesedinin yanından geçtiler. Yüzüstü ve alnı yere kapanık vaziyette yatıyordu. Onun için de "Hayattayken secdeye giderek yere koyduğun o alnı ölüyken de yere koymuşsun," diye söyledi. Müslim b. Ukbe: "Vallâhi bunları cennet ehli olarak görüyorum," dedi. Abdullah b. Zeyd'in cesedinin yanından geçtiklerinde Mervân onu Müslim'e tanıtmak istemedi. Çünkü başını gövdesinden ayıracaktı. Müslim ona, "Bu kimdir?" dedi. Mervân: "Mevaliden biri," dedi ve geçti. Müslim: "Hayır! Kabe'nin Rabbine yemin olsun, bir şey için ondan yüz çevirdin," dedi. Mervân: "Bu, Resûlullah'ın arkadaşı Abdullah b. Zeyd'dir," dedi. Müslim: "Bu, biatini bozanların en rezilidir, başını koparın," dedi.⁶⁵

Fakat her şey bunlarla da sınırlı kalmadı. Esirlere kötü muamele edildi. Medineliler Yezîd'e zorla biat etmeye zorlandı. Daha sonra Müslim b. Ukbe, Yezîd'in emri üzerine Medine'yi üç gün mubah kıldı. Saygınlığını hiçe saydı. Medine eşrafının çoğu öldürüldü, kadınlara tecavüz edildi, çok miktarda mal yağmaladı.⁶⁶ Abdullah b. Müslim rivayetine göre Harre vakasında, kadın ve çocuklar hariç Kureyş, Ensar, Muhacir ve ileri gelenlerden öldürülenler bin yedi yüz; diğer insanlardan öldürülenlerin sayısı, kadın ve çocuklar hariç on bin kişidir.⁶⁷ Medaini ise aynı şekilde Medineli bir ihtiyarın şöyle dediğini rivayet etmiştir:

Zührî'ye Harre gününde Medinelilerden kaç kişi öldürüldü? diye sordum. O da bana şu cevabı verdi:

"Muhacir ve Ensar'dan önde gelen 700 kişi öldürüldü. Ayrıca mevalinin önde gelenlerinden tanıdığım, tanımadığım hür ve kölelerden ve diğerlerinden de 10.000 kişi kadar öldürüldü."⁶⁸

Harre vakasıyla ilgili kaynaklarda o kadar korkunç anlatılar yer almaktadır ki, okuyan ve dönemin şartlarını anlamaya çalışan kişilerin havsalası almamaktadır. Adeta çok büyük bir fitne ve fesat meydana gelmiştir. Şu örnekler bile vahşetin hangi boyutlara vardığını göstermektedir:

"Şamlılardan bir adam, bir eve girdi. Ensardan lohusa olan ve kucağında bebeği bulunan ev sahibi kadına, "Ya bana bir şey vereceksin ya da seni ve bebeğini öldüreceğim," dedi. Kadın, "Yazıklar olsun, çocuk Resûlullah'ın (sav.) arkadaşı İbn Ebi Kebş el-Ensari'nin oğludur. Ben de Resûlullah'a (sav.) malum Rıdvân Biati günü, zina etmemek, hırsızlık yapmamak, çocuklarımı öldürmemek ve başkasına bühtan ve iftirada bulunmamak üzere biat ettim. Ben bir suç işlemedim. Allâh'tan sakın," dedi. Çocuğuna da "Vallâhi yanımda seni kurtaracak bir şey olsaydı seni kurtarırdım," dedi. Adam buna rağmen annesinin sütünü emmekte olan çocuğu ayağından tutarak annesinin kucağından çekti ve duvara çarptı. Bu

65 İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-siyâse*, 3/286.

66 Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, 5/334; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, 3/216.

67 İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-siyâse*, 289.

68 İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 1998, 11/623.

çarpmayla çocuğun beyni yere saçıldı.”⁶⁹

Başka bir rivayette ise Su’da bnt. Avf el-Mirriye, Müslim b. Ukbe’ye haber göndererek ona şöyle dedi:

“Ben amcan kızıyım. Adamlarına emir ver, falan yerdeki develerimize ilişmesinler.” Bu haberi alan Müslim, adamlarına şöyle dedi:

“Önce bu kadının develerini ele geçirin.”⁷⁰

Başka bir kadın da gelip Müslim’e şöyle dedi:

“Ben senin yandaşınım. Oğlum esirler arasındadır.” Müslim, adamlarına:

“Çabucak şunun oğlunu yakalayıp getirin.” dedi ve oğlunun başını vurdurup annesine teslim etti.⁷¹

Bu kara günlerde 1000 kadar kadının evlilik dışı hamile kaldığı ve bu yılda doğan çocuklara “evladü harre” dendiği ifade edilmektedir.⁷²

Bu kadar acı olayın üstüne Müslim’in Yezîd’e yazdığı şu mektup iktidar hırsının, dinin siyasete nasıl alet edildiğinin ve Müslüman toplumların nereden nereye evrildiğinin en önemli göstergesidir. Bu mektup adeta harre olayının da sonucu niteliğindedir:

“Rahman ve Rahim Allâh adıyla. Müminlerin Emiri Abdullah Yezîd b. Muâviye’ye Müslim b. Ukbe’den. Ey Müminlerin Emiri! Sana selam olsun. Allâh’ın rahmeti üzerine olsun. O’ndan başka ilah olmayan Allâh’a hamd ederim. Allâh, Müminlerin Emir’ini korumayı takdir buyurmuştur. Allâh ona kafidir. Müminlerin Emiri’ne arz etmek isterim: Müminlerin Emiri’nin nazaretinde seferber olmuş vaziyette Şam’dan selamle ayrıldık. Vadi’l-Kura bölgesine ulaştığımızda Müminlerin Emiri’nin ehli beyti ve akrabalarıyla karşılaştık. Mervân b. el-Hakem bize katıldı ve düşmanımıza karşı bize yardımcı oldu. Medine’ye ulaştığımızda Medinelilerin şehrin etrafına hendekler kazmış ve açık yerlere silahlı insanlar yerleştirmiş olduklarını gördük. Hayvanlarını ve bir seneliğine ihtiyaç duydukları şeyleri içerideki barınaklara almışlardı. Biz onları uyardık, Müminlerin Emiri’nin taahhütlerini ve onlar için vermeyi vadettiği şeyleri haber verdik. Ancak onlar imtina ettiler. Bunun üzerine adamlarımı hendekler boyunca yerleştirdim. Husayn b. Nümeyr’i Zinab ve civarındaki bölgede görevlendirdim. Hubeys b. Delce’yi mevalinin başında Beni Seleme bölgesine, Abdullah b. Mes’ade’yi Baki’ül-Garkad bölgesinde görevlendirdim. Ben ve Müminlerin Emiri’nin diğer komutan ve adamları Beni Harise yönünde bulunuyorduk. Süvarileri kuşluk vakti Abdüleşhel tarafından, Mervân b. el-Hakem’in kendisine Müminlerin Emiri adına vaatlerde bulunmak suretiyle ikna ettiği Beni Harise’den bir adamın açtığı yoldan soktuk. Mervân adama yakın bir konum ve bol atıyyeler vadederek hakkının gözetileceğini ve zimmetinin ibra edileceğini taahhüt etti. Onu Müminlerin Emiri’ne gönderdim. Allâh’tan

69 İbn Kuteybe, *el-İmâme ve’s-siyâse*, 289-290.

70 İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-nihâye*, 1998, 11/621.

71 İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-nihâye*, 1998, 11/621.

72 Ebü’l-Kâsım Alî b. el-Hasen b. Hibetillâh b. Abdillâh b. Hüseyin ed-Dımaşkî eş-Şâfiî İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dımaşk*, thk. Amr b. Ğarâme (Beyrut: Dâru’l-Fikr, 1985), 58/106; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-nihâye*, 1998, 11/621.

dileğim odur ki yaptığı iyilik ve ikramın karşılığı olarak Müminlerin Emlri'nin takdir ve mükafatına mazhar olsun. Özellikle, Mervân b. el-Hakem'in güzel duruş ve görüşü, savaştaki doğru ve güçlü davranışı ve Müminlerin Emiri'nin düşmanlarını hezimete uğratmadaki büyük rolüyle Müminlerin Emiri'ne Allâh'ın bir ikramı olmuştur. Sanırım bunlar da Müslümanların imamı ve alemlerin Rabbinin halifesi nezdinde zayi olmayacaktır inşaAllâh. Allâh, Müminlerin Emiri'nin has adamlarını korumuş olup onlardan hiçbirine zarar dokunmamıştır. Düşmanlar savaş günü dört saat bile onlara karşı dayanamamıştır. Öğle namazını bile, o katliamdan ve büyük talandan sonra onların mescidinde kılabilirdim. Onları kılıçtan geçirdik. Onlardan görebildiklerimizi öldürdük, kaçanları takip ettik, yaralılarına saldırdık ve Müminlerin Emiri'nin -Allâh zaferini aziz kısım- emrettiği gibi üç gün boyunca şehri talan ettik. Mazlum ve şehit Halife Osman b. Affan'ın oğullarının meskenlerini emniyet altına aldım. Kadim muhalefet ve büyük nifak ehlini öldürmekle kalbime şifa veren Allâh'a hamd olsun. Hep haddi aşmış ve eskiden beri azmışlardır.⁷³

İbn Ömer de yaşananları zafer nidasıyla şu şekilde anlatmaktadır:

“Ka’be’nin Rabbine yemin ederim ki, bu olanlar, Osman’a yapılanların intikamıdır.”⁷⁴

Görünen o ki daha önce bahsettiğimiz uzak sebeplerden birisi bazılarının sinesinde hala sınımsız bir şekilde beklemekteymiş ve acısı harre günü masum insanlar, kadınlar ve çocuklardan çıkmış.

Medineliler bu savaşta ölenleri özel bir mezarlığa defnetmişler, onlar için ağıtlar yakmış ve menkıbeler oluşturmuşlardır. Harre vakası o kadar acı ve büyük bir olaydır ki, Mescid-i Nebevî’de cemaatle namaz kılınmayan üç günden birinin bu hadisenin meydana geldiği gün olduğu kaydedilir. Saîd b. Müseyyeb’e göre bu olay üç fitnenin ikincisi olarak Hz. Osman’ın şehid edilmesinden sonra Müslümanların zihnine, Medine’nin tarihine kara bir gün olarak kazınmıştır. Bu savaş sonucunda Hudeybiye ashabından geriye kimsenin kalmadığını söylemektedir.⁷⁵

Sonuç

Hz. Peygamber’in hem mekânsal hem de zihinsel olarak bir dönüşüme tabi tuttuğu Medine ve Medine toplumu tarih boyunca güzellikler ve faziletleri ile İslam tarihi kaynaklarında bahis konusu olmuştur. Hz. Osman dönemine kadar bu güzellikler ve olumlu hava devam etmiştir. Fakat Hz. Osman döneminde ortaya çıkan bazı siyasi ve ideolojik bakış açıları Medine tarihinde acı dolu hatıraların yaşanmasına neden olmuştur. Hz. Osman’ın şehit edilmesi, Müslümanlar arasında ciddi bölünmeler ve ayrışmaların ortaya çıkması, Cemal ve Siffin savaşları ve son olarak Kerbela olayı ile bu yangın daha da büyümüştür.

Harre vakası ise kaynaklarda büyük fitne olarak adlandırılan nadir birkaç olaydan birisi olarak tarihe kara bir leke olarak yazılmıştır. Kendilerine Müslüman diyen bir grubun, içerisinde pek çok sahabenin de bulunduğu Medine halkını kılıçtan geçirmeleri, kadınlara tecavüz etmeleri, Medine halkının mallarını yağmalamaları hiçbir haklı gerekçeye dayandırılmaksızın büyük bir facia olarak anılmıştır. Bu olay sadece dönemin Medinesine

73 İbn Kuteybe, *el-İmâme ve’s-siyâse*, 291-293.

74 İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-nihâye*, 1998, 11/622.

75 Buhârî, “Meğâzî”, 12; Küçükaşçı, “Harre Savaşı”, 247.

zarar vermekle kalmamış sonraki nesillerin zihninde ağır travmalara yol açmıştır. Harre çocukları olarak bilinen bir neslin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Mescid-i Nebevi de namaz kılınamamıştır. Harre vakası nedeniyle İslam tarihinin ilk asrında İslam düşüncesinde ciddi dalgalanmalar yaşanmıştır. Pek çok grup, mezhep ve cemaat ortaya çıkmış, birlik olması gereken Müslümanlar bir kez daha ayrışmanın acısını da yıllarca çekmişlerdir.

Harre vakası başta olmak üzere İslam tarihinde yaşanan bu acı olaylar günümüz Müslümanları için çok ciddi mesajlar ihtiva etmektedir. Yüce Rabbimizin şu buyruğunun bir kez daha ne kadar ciddi bir uyarı olduğu ortaya çıkmaktadır:

“Allâh ve Resûlüne itaat edin, (onun öğrettiği yoldan dışarı çıkmayın) birbirinize düşmeyin (düşman olmayın), sonra zayıflarsınız, gücünüz gider ve zaferi elden geçirirsiniz. Sabredin, kuşkusuz Allâh sabredenlerle beraberdir.”⁷⁶

Harre vakası bize bir kez daha göstermektedir ki, bu ve buna benzer mesajlar doğru okunamaz ve doğru aktarılamazsa benzer olayların yaşanılması kaçınılmaz olacak ve tarih bir kez daha tekerrür edecektir.

KAYNAKÇA

Altun, İsmail. “Hz. Osman’ın Ammâr b. Yâsir’i Cezalandırdığına Dair Rivayetlerin Belâzürî Özelinde Tahlil ve Tenkidi”. *İlahiyat Tetkikleri Dergisi* 51 (2019), 419-443. <https://doi.org/10.29288/ilted.509484>

Apak, Adem. “Hz. Osman’ın Hilafeti Döneminde Ümeyyeoğulları’nın Devlet İdaresindeki Yeri”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/7 (1998), 487-521.

Apak, Adem. “Mekke Döneminde Benî Ümeyye’nin İslâm’a Karşı Tutumu”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/6 (1994), 277-296.

Arslan, İhsan. “Hz. Osman-Ebû Zer İlişkisi”. ed. Ali Aksu. 203-226. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, 2020.

Aycan, İrfan. *Saltanata Giden Yolda Muâviye bin Ebî Süfyan*. Ankara: Ankara Okulu, 4. Basım, 2014.

Belâzürî, Ebû'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd. *Ensâbü'l-eshraf*. thk. Hamidullah Muhammed, Süheyl Zekkâr. 13 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1996.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-. *el-Câmi 'u's-şâhih*. nşr. Muhammed Züheyr b. Nasr. 8 Cilt. b.y.: Dâru Tavki'n-Necât, 2. Basım, 1422/2001.

Demircan, Adnan. *Ali-Muâviye Kavgası*. İstanbul: Beyan Yayınları, 3. Basım, 2014.

Demircan, Adnan. *Kerbela (Keder ve Belâ)*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2. Basım, 2015.

Fesevî, Ebû Yûsuf Ya'kûb b. Süfyan b. Cüvvân. *el-Ma'rife ve't-târîh*. thk. Ekrem Ziya Umeri. 3 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1981.

Fıġlalı, Ethem Ruhi. “Hâricîliġin Doġuşuna Tesir Eden Bazı Sebepler”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 20/ (1975), 219-247.

Günel, Mustafa. *H. Ali Dönemi ve İç Siyaset*. İstanbul: İnsan, 2. Basım, 2014.

Güzel, Ahmet. “Muâviye ve H. Osman’a Muhalefeti Ekseninde Ebû Zerr el-Gıfari”. *Marife: Dini Araştırmalar Dergisi* 12/3 (2012), 43-68.

Halebî, Ali b. Burhaneddin. *İnsânü'l-Uyûn*. 3 Cilt. Mısır: y.y., 1964.

Halife b. Hayyât, Ebû Amr. *et-Târîh*. 1 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1397.

Hamevî, Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh. *Mu'cemü'l-büldân*. 5 Cilt. Beyrut: Dâru's-sâdır, 1997.

Hamidullah, Muhammed. “Perde Arkasından Yönetilen Cemel ve Sıffin Muharebeleri”. çev. Sıddık Yüksel. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 5 (1990), 269-278.

Hançabay, Halil İbrahim. “H. Osman'ın Halife Seçilmesi”. *EKEV Akademi Dergisi* 18/58 (2014), 375-394.

Hatalmış, Ali. “İslam Tarihinde İlk Darbe Girişimi ve H. Osman'ın Şehit Edilmesi”. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 37 (2017), 183-208.

İbn Abdırabbih, Ebû Ömer Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed. *el-İkdü'l-ferîd*. 8 Cilt. Beyrut, 1404.

İbn Asâkir, Ebü'l-Kâsım Alî b. el-Hasen b. Hibetillâh b. Abdillâh b. Hüseyin ed-Dımaşkî eş-Şâfiî. *Târîhu Medîneti Dımaşk*. thk. Amr b. Ğarâme. 80 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1985.

İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkî eş-Şâfiî. *el-Bidâye ve'n-nihâye*. çev. Mehmet Keskin. 15 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1995.

İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkî eş-Şâfiî. *el-Bidâye ve'n-nihâye*. thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türki. 21 Cilt. y.y.: Dâru'l-Hicre, 1. Basım, 1998.

İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî. *el-İmâme ve's-siyâse*. çev. Cemalettin Saylık. Ankara: Ankara Okulu, 2017.

İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî. *el-Ma'ârif*. Kahire: Heyetü'l-Mısriyye, 1992.

İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Baġdâdî. *et-Tabakâtü'l-kübrâ*. thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1990.

İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Baġdâdî. *el-Muntazam fî târihi'l-mülûk ve'l-ümem*. 18+Fihrist Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1993.

İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-

Cezerî. *el-Kâmil fi't-târîh*. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, 1997.

İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî. *Üsdü'l-gâbe fi ma'rifeti's-şahâbe*. 5 Cilt. Beyrut: y.y., t.s.

Juynboll, G. H. A. "The date of the great fitna". *Arabica* 2/20 (1973), 142-159.

Kapar, M. Ali. "Hz. Ali'nin Öldürülmesi ile İlgili Rivayetlerin Değerlendirilmesi". *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 3 (1994), 341-346.

Kapar, Mehmet Ali. *Halifeliğin Emevîlere Geçişi ve Verasete Dönüşmesi*. İstanbul: Beyan Yayınları, 1998.

Kılıç, Mustafa. "Hz. Osman-Ammâr b. Yâsir İlişkisi". ed. Ali Aksu. 191-201. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, 2020.

Kister, M. J. "Harre Vakası (Bazı Sosyo-Ekonomik Tespitler)". çev. Ünal Kılıç. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4 (2020), 305-316.

Köksal, M. Asım. *Hz. Hüseyin ve Kerbela Faciası*. İstanbul: Köksal Yayıncılık, 4. Basım, 2001.

Küçükaşcı, Mustafa Sabri. "Harre". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 244-245. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.

Küçükaşcı, Mustafa Sabri. "Harre Savaşı". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 245-247. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.

Küleççi, Cahit. "Mekke'nin Siyasal Yapısının Oluşum Sürecinde Kusay b. Kilâb". *Şarkiyat Mecmuası* 24 (2014), 103-119.

Mes'ûdî, Ebü'l-Hasen Alî b. el-Hüseyn b. Alî el-Mes'ûdî el-Hüzelî. *Mürûcü'z-zeheb ve me'âdinü'l-cevher*. thk. Es'ad Dâğir. 4 Cilt. Kum: Dâru'l-Hicre, 1408.

Minkârî, Ebü'l-Fadl Nasr b. Müzahim b. Seyyar. *Vak'atü Sıffîn*. çev. Cemalettin Saylık. Ankara: Ankara Okulu, 2017.

Önal, Ramazan. "Hz. Osman Şehadetinden Sorumlu Tutulan Sahabiler ve Bu Olaydan Sonra Akıbetleri". *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi* 11/23 (2019), 1300-1317.

Petersen, Erling Ladewig. *Ali and Mu'awiya in Early Arabic Tradition*. Kopenhag, 1964.

Sarıçam, İbrahim. *Emevî-Haşimi İlişkileri / İslam Öncesinden Abbasilere Kadar*. Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2021.

Semhûdî, Nureddîn b. Alî b. Abdullâh. *Vefâ'ü'l-vefâ bi-ahbâri dâri'l-Muştafâ*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1419.

Taberî, Ebü Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî. *Târîhu'l-rusul ve'l-mülûk*. 11 Cilt. Beyrut: Dâru't-Türâs, 1387.

Takkuş, Muhammed Süheyl. *Emevî Devleti Tarihi*. çev. Mücahit Yüksel. İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2016.

Temir, Hakan. "Kusay b. Kilâb'ın Tarihi Kişiliği ve Misyonu". 509-560.

Kahramanmaraş: Samer, 2020.

Uçar, İlyas. *Hız. Muhammed Zamanında Medine'de Gündelik Hayat Mekanın Üretimi*. Ankara: Fecr Yayınevi, 2019.

Uçar, İlyas. *Orta Çağ Kara Belası Amvâs Vebası: İslam Tarihi'nde İlk Salgın*. İstanbul: Siyer Yayınları, 2020.

Varol, M. Bahaettin. "Harre Vakası (Sebeup-Sonuç Değerlendirmesi)". *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7 (1997), 513-534.

Veccia Vaglieri, L. "Al-Harra". *Encyclopaedia of Islam, Second Edition*. https://referenceworks.brillonline.com/entries/encyclopaedia-of-islam-2/al-harra-SIM_2742

Yenice, Ali. "Hz. Ali-Muâviye İhtilafının Sahnesi: Sıffin'de Muâviye Safının Biyografik Analizi". *Türklük Araştırmaları Dergisi* 18 (2005), 7-41.

<https://kuran.diyagnet.gov.tr/>